

Marko Hočevar

Jessica Whyte: Morala trga: človekove pravice in vzpon neoliberalizma. Ljubljana: Sophia, 2020. 367 strani (ISBN: 978-961-7003-57-4), 23 EUR

Od sprejetja Splošne deklaracije človekovih pravic (SDČP) leta 1948 v Organizaciji združenih narodov (OZN) je minilo že skoraj tri četrt stoletja. Kritike različnih režimov, pomen različnih nevladnih organizacij (NVO), ki so si lasten profil zgradile na zagovoru človekovih pravic, ter širjenje (tudi vojaško) svobode, človekovih pravic in demokracije so postali nevprašljivi v razmerah »konca ideologij« in »konca zgodovine«. Nasprotovanje človekovim pravicam, ki so razumljene kot temelj demokracije, je postalo moralno nesprejemljivo in politično nemogoče. Vendar nam knjiga Jessice Whyte *Morala trga: človekove pravice in vzpon neoliberalizma* razkriva drugačno zgodovino človekovih pravic, ki nam omogoča kritično refleksijo diskurza o človekovih pravicah in »vsebine« človekovih pravic.

V knjigi, ki je poleg uvoda in zaključka razdeljena na pet poglavij, Whyte ponuja drugačno razumevanje samega koncepta človekovih pravic. Njena osnovna teza je, da se je koncept človekovih pravic po drugi svetovni vojni, po poskusu univerzalistične kodifikacije v SDČP, reduciriral na »zahodno« partikularistično koncepcijo in da so človekove pravice v bistvu doživele neoliberalno reformulacijo ter postale uporabne in uporabljene za širitev trga, s tem pa kapitalizma. Človekove pravice, reducirane na politične in državljanske pravice, so postale »morala trga«, kot je to poimenoval Friedrich von Hayek, oz. moralni okvir in vzgoja za življenje v skladu s prevlado trga.

V uvodnem poglavju avtorica ugotavlja, da se človekove pravice poleg poskusa širitve univerzalne ideje o enakosti in enakopravnosti vseh ljudi izjemno pogosto uporabljajo za zaščito najbogatejših in njihove pravice do razpolaganja s bogastvom. Avtorica poudari, da sta se leta 1947 sestali dve pomembni skupini – Komisija OZN za človekove pravice, ki je leto pozneje sprejela SDČP, ter skupina različnih ekonomistov, pravnikov in filozofov, ki so ustanovili ključni neoliberalni »miselni kolektiv«, Društvo Mont Pelerin (DMP). Razlike med pisci SDČP in člani DMP so bili precej velike. Toda tudi člani DMP so govorili o specifičnih človekovih pravicah, ki pa so bile bolj ozke. In ravno ta ozka različica človekovih pravic – predvsem političnih in državljskih – je skozi desetletja postala dominantna v svetu, pri čemer so bile socialne in ekonomske pravice izrinjene iz imaginarija o človekovih pravicah, čeprav so bile prisotne v SDČP. Ni naključje, da sta vzpon globalnega diskurza o človekovih pravicah in tudi različnih NVOjev, ki naj bi bili usmerjeni predvsem v zaščito človekovih pravic, potekala v približno istem obdobju kot tudi prve implementacije neoliberalnih politik. Leta 1976 je Milton Friedman dobil Nobelovo nagrado za ekonomijo, leto pozneje Amnesty International Nobelovo nagrado za mir.

V prvem poglavju Jessica Whyte analizira ustanovno listino DMP in pokaže, kako so neoliberalci od nekdanj »civilizacij« enačili s trgovino oz. kapitalizmom ter da so bile te

predpostavke v samih temeljih rasistične. Neoliberalce je bilo strah, da bi veliki teritoriji po prvi svetovni vojni lahko postali ne le politično, temveč tudi ekonomsko neodvisni, kar bi v veliki meri lahko ogrozilo investicije zahodnega kapitala. Te interese so zakrivali s humanitarnim moralizmom širitve »civilizacije«, v jedru katerega je bilo razlikovanje med barbari in tržnimi narodi. Hkrati so trgu pripisovali tudi kulturne vrednote: »Sprejetje trga ni pomenilo zgolj sprejetja tehničnih sredstev za alokacijo dobrin; zahtevalo je globoko kulturno, moralno in osebnostno preobrazbo. Trgovski narodi imajo radi mir, vendar bi se do smrti borili proti vsem, ki bi posegali v to delitev dela« (str. 77).

V drugem in tretjem poglavju avtorica skozi branja različnih izvirnih del ter mednarodnih dokumentov pokaže, da je na področju človekovih pravic od konca 40. let prejšnjega stoletja šlo za boj med tistimi, ki so želeli človekove pravice omejiti izključno na politične in državljanske, ter tistimi, ki so področje človekovih pravic želeli politizirati zaradi prekinitve izkoriščanja. Ključni boj se tako ni bil le med tistimi, ki so ostro nasprotovali socialnim in ekonomskim pravicam, ter tistimi, ki so jih zagovarjali, temveč je šlo za boj med tistimi, ki so v človekovih pravicah videli »moralo« in vzgojo za trg ter novoosvojenimi kolonijami in mednarodno priznanimi državami, ki so diskurz političnih in državljanskih človekovih pravic razumele kot okvir nadaljevanja ekonomskega izkoriščanja. V tem okviru avtorica pokaže na odkrit in prikrit rasizem nekaterih ključnih neoliberalnih teoretikov (med njimi je najbolj izstopal Wilhelm Röpke) ter tudi na dvoličen in imperialističen moment nekaterih socialdemokratskih političnih struj, ki so ravno tako zagovarjale kolonialno politiko imperijev. V ospredju vseh teh razprav sta bila predpostavka o »blagodejnosti trgovanja« ter strah neoliberalcev in zahodnega kapitala, da bi se »tretji svet« osvobodil tudi neokolonialne odvisnosti. V tem kontekstu so poudarjali, da so vse, kar potrebuje »tretji svet«, več trga in trgovanja ter ustrezna vzgoja za trg, kar so predstavljale državljanske in politične človekove pravice.

V četrtem poglavju Whyte obravnava politične in ekonomske procese v Čilu v času vojaškega udara in vladavine junte na čelu s generalom Pinochetem ter pokaže, da je ravno v Čilu prišlo do preloma, ko so človekove pravice postale reducirane na politične pravice, ki podpirajo trg in kapitalizem. Neoliberalci so zagovarjali, da Pinocheteva diktatura prinaša več svobode in da je v bistvu rešitev pred totalitarizmom in zankanjem človekovih pravic. Whyte zapiše, da »niti najbolj tehnični chichaški ekonomisti niso upravičevali svojega dela v Čilu zgolj na ekonomski podlagi, ampak so trdili, da je hunta rešila Čile pred totalitarnim režimom. S tem da je spremenila zgodovino načrtovanja in državnega vmešavanja ter omogočila individualno svobodo in človekove pravice« (str. 207). Namreč, neoliberalci in tudi sami čilenski politiki so poudarjali pomen zaščite človekovih pravic, vendar zgolj političnih in državljanskih pravic, ki so postale neposredno povezane z delovanjem konkurenčnega trga in »ekonomsko« svobodo. Posebej je zanimivo podpoglavje, v katerem analizira poročila Amnesty Internationala o stanju človekovih pravic v Čilu, pri čemer je zelo pomenljivo, da kljub poročilom o žrtvah dejanske analize o tem, kdo so žrtve bile, ni bilo, prav tako niso navedeni razlogi za množične umore. Omenjali so le polarizacijo pred vojaškim udarom.

Peto poglavje je namenjeno analizi delovanja nekaterih izjemno pomembnih in vplivnih nevladnih organizacij, ki so »širile« človekove pravice. Avtorica posebej ana-

lizira ustanovitev in delovanje fundacije Svoboda brez meja ter ključnih akterjev, ki so moralistično razlagali »samokrivdo« nekdanjih kolonij za lastno revščino ter poudarjali pomen svobodnega trga in konkurence kot osnov blaginje in človekovih pravic. Idejo o redistribuciji bogastva zaradi večstoletnega izkoriščanja nekdanjih kolonij je nadomestila ideja o človekovih pravicah in trgovini kot univerzalnem receptu za blaginjo. Ključni diskurzivni moment je bil, ko je besedo *neenakost* zamenjala beseda *razlika* ter so namesto o neenakosti med Severom in Jugom začeli govoriti o razlikah. Za te razlike pa so imeli že pripravljene recepte: več trga, več političnih človekovih pravic in nič socialnih ali ekonomskih pravic, kot tudi ne preizpraševanje trga in kapitalizma. Človekove pravice so tako postale »pravne in moralne tehnologije, neločljive od liberalnega, konkurenčnega tržnega reda in nujne za njegovo spodbujanje« (str. 285).

V zaključku avtorica naredi refleksijo vloge človekovih pravic danes in njihove politične uporabnosti pri zagovoru imperialnih politik ter poseže v intelektualne razprave o potrebi ali škodljivosti politizacije človekovih pravic. V tem smislu pokaže uporabo diskurza človekovih pravic v umirjanju množic in ponujanju moralnih temeljev za reprodukcijo kapitalizma. Knjigo sklene s pozivom k repolitizaciji boja zoper neenakosti in nepristajanje na redukcijo na človekove pravice, kajti »[z]avrnitev neoliberalizma zahteva zavrnitev morale trga« (str. 318).

Knjiga je zelo pomemben doprinos k politični in socialni zgodovini človekovih pravic. Če je možno kaj izpostaviti kot manko knjige, sta to prehitra posplošitev in delanje univerzalnih zaključkov, ki izhajajo iz analize majhnega števila primerov. To je opazno pri univerzalizaciji sklepov o delovanju organizacij, ki delujejo kot promotorki ali »zaščitnice« človekovih pravic, na osnovi analize dveh konkretnih primerov. Avtorica namreč podrobno obravnava Amnesty International in organizacijo Svoboda brez meja. Pri tem seveda intuitivno ne gre oporekati splošnim sklepom, ki jih izpelje, a zaradi večje jasnosti in natančnosti bi celotno analizo v tem delu lahko dopolnila še z analizo delovanja kakšne druge organizacije, katere cilj sta (bila) zaščita človekovih pravic in njihova širitev.

Knjiga je pomembna, ker odpira tako politična kot znanstvena vprašanja. Prvič, bistveno je, da današnje prevladujoče razumevanje človekovih pravic ni naravno ali edino možno, temveč je odraz neoliberalne prisvojitve teh pravic zaradi ustvarjanja moralnega temelja za širitev trga. V tem okviru je logična posledica, da leva politika, ki izhaja iz človekovih pravic in prisega nanje, ni leva politika, temveč je to liberalna politika, ki išče moralne razloge za neenakosti in izkoriščanje, ki so posledica ravno širitve trga. Drugič, knjiga odpira vprašanje, ali je znanstveno priseganje na človekove pravice ideološko ali znanstveno početje. Izhajajoč iz althusserjanske kritike in zgodovine razvoja človekovih pravic, kot jo ponuja Jessica Whyte, se vse bolj jasno kaže, da številni predmeti oz. učne ali študijske smeri, ki so oblikovani okoli teorije in zagovarjanja človekovih pravic, niso znanstvena praksa, temveč ideološko pozicioniranje znotraj koordinat vladajoče ideologije, ki človekove pravice vidi kot temelje »morale trga«, pri čemer so človekove pravice v funkciji reprodukcije kapitalizma. Zato je bistveno vprašanje, ki izhaja iz knjige: ali so družboslovne znanosti, ki prisegajo na človekove pravice, zmožne (samo)refleksije in odkrivanja lastne pozicije v reprodukciji neenakosti, ki jih človekove pravice podpirajo (kot oblika »morale trga«) in hkrati zakrivajo?

Svenja Fischbach

Tanja Višić: *Peripheral Labour Mobilities. Elder Care Work between the Former Yugoslavia and Germany.* Frankfurt a.M.: Campus Verlag, 2022. 426 pages, ISBN 978 359 351 6417, 45,00 EUR

In “Peripheral Labour Mobilities”, a book based on her dissertation project, Tanja Višić presents pioneering work in the field of female labour migration in the European context. Her ethnographic study gives the reader deep insights into the world of female Serbian and Bosnian care workers who travel to German private households to care for the elderly – generally unlawful and highly dependent on ‘semi-legal’ recruitment agencies and private employers.

Although the irregular care labour market is constantly expanding, notably in recent years, causing increasing demand for care workers, attracting an “army of women willing to put themselves on the move” (p. 192), their activities mostly remain unnoticed and invisible. The research presented is the first of its kind to shed light on the often-precarious working and living situations of care workers from former Yugoslavia, showing how they navigate the ‘care mobility industry’; a highly “unregulated, ethicized, gendered, yet legally allowed market of commodified care” (p. 264). This is vividly illustrated through an impressive range of cases of care workers and their narratives, and complemented by Višić’s ethnographic observations.

First, we learn about the pathways into care labour mobility, the women’s aspirations and motives for doing care work abroad, how they find jobs and how tough the competition in this field is. Second, we learn about the often-dangerous, anxious and uncertain journeys between the women’s homes and workplaces in Germany together with the circumstances behind them: Citizenship regulations, migration policies and different border regimes strongly determine the migration prospects of women care workers. We also gain insights into the ways in which care workers’ mobility trajectories are influenced, facilitated and controlled by various actors in the ‘migration industry’. Here, a very unpleasant role is played by the “semi-legal Hungarian agencies for home care recruitment” (p. 275) with their own informal minibus transport systems and which force women to use them. Blackmail, for example by threatening to call in the police, is a common mechanism for controlling and disciplining care workers. Third, we see what “feeling, thinking and doing care work” (p. 234) looks like for the typically untrained care workers (some have at least a personal experience of caring for family members). We hear about the often-precarious working conditions that come with 24/7, home-based, informal caregiving: highly unstable jobs, encounters with completely different situations and tasks than previously described, denial of rest periods, sick leave or holidays, overtime work, missing salaries, emotionally and physically highly stressful tasks, not to mention the psychological strain of being isolated and far away from home and family, and we also hear about incidents of mistreatment, and (sexual) harassment.

We also learn what lived 'illegality' means for the care workers' everyday life from their own perspective and its "experiential, embodied and sensory dimensions" (p. 263), which are probably transferable to the lives of other illegalised migrants. It is particularly outstanding that Višić also shows the women's coping strategies in all aspects of their work and life situations and thereby focuses on their agency. We see in the ethnographic data how the women actively interpret and navigate through migration regimes and we gain a unique understanding of their border-crossing practices. Nevertheless, Višić concludes that the organisational form and distribution of care work as a 'shadow economy' leaves care workers vulnerable to multiple forms of discrimination, exploitation and abuse.

By conducting 'mobile fieldwork' in multiple locations and countries, Višić takes ethnography to a new level: she travels with the women on their sometimes 20-hour bus journeys, visits them in the private homes of their employers, sits with them in cafés and parks and, as a major strength of her research, keeps in touch with them over long periods of time via Skype, Instant Messenger or Facebook. It is impressive to see how close she has become with the women and managed to create a space for their narratives. Her high level of immersion in the research field is also revealed in her personal stories that she occasionally weaves in and which make the research material even more reliable and sound. In so doing, she authentically brings reflections on her own social position and insights into her personal life and struggles into the book (we read about her own difficulties with crossing the border).

One of the great achievements of this outstanding book is that it brings a multitude of previously unknown topics to the surface. Since migration research largely focuses on receiving countries, this work stands out in many respects: its extensive consideration of the sending side of the care chain, its focus on Serbia and Bosnia and Herzegovina as non-EU member states, and with regard to the group of middle-aged women. Also for this reason, the presented research contributes to critical knowledge production concerning female labour mobility, an area dominated by concepts developed in Western countries and hence often not applicable to countries 'on the semi-periphery' like former Yugoslavia. Accordingly, the empirical data enrich established concepts and theories of (care) migration and in some cases challenge them by adding completely new insights and taking account of the particular historical and geographical contexts of this specific European care mobility. The empirical data and additions are especially revealing with respect to the concept of 'motility' (namely, mobility capital / Kaufmann), which states that the 'motility' of these women is mainly based on access to social networks both online and in their local communities. The only shortcoming of this book is that in some places the division of the chapters is somewhat unclear and confusing. A clearer presentation of the material would highlight the brilliant content even more strongly, yet this is no easy task given the density, richness and complexity of the presented research material.